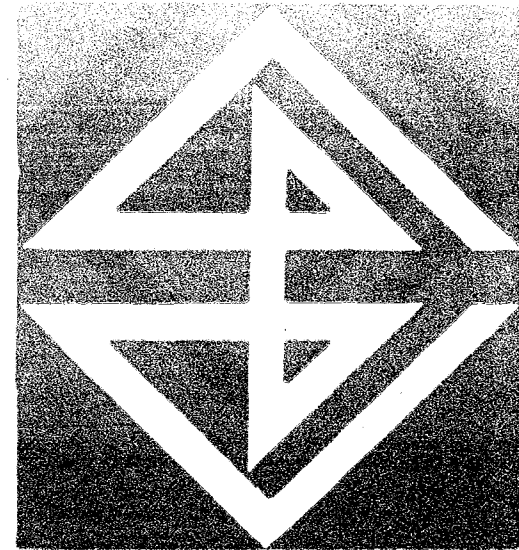

TALCOTT PARSONS

společnosti

vývojové
a srovnávací
hodnocení

nakladatelství
svoboda
praha 1971

ÚVODEM K ČESKÉMU VYDÁNÍ

Parsonsovo pojetí společnosti je součástí pokusu poválečné buržoazní sociologie a ideologie vytvořit makroteorii společnosti jako protiváhu marxismu-leninismu. Pokusy se zaměřují na postihu rysů společnosti jako celku, její struktury, určení typů, stadií a společenských změn. V těchto intencích vytváří T. Parsons své pojetí společnosti.

Talcott Parsons (nar. 13. 12. 1902) je přední americký buržoazní teoretik-sociolog. Vzdělání získal na Londýnské universitě, kde navštěvoval přednášky Hobhouse a Ginsberga. V Heidelbergu mu byla udělena hodnost doktora sociologie za disertační práci „Pojem kapitalismu u M. Webera a W. Sombarta“ (1927). V roce 1944 byl jmenován profesorem a pověřen vedením oddělení sociálních vztahů Harvardské university, které se stalo střediskem teoretické sociologie v USA. V řadě prací se T. Parsons zabývá teoretickou sociologií, ale také empirickým výzkumem sociální stratifikace, sociologie profesí aj.

Ve svém díle se T. Parsons pokouší rozpracovat jednak teoretické schéma „sociálního jednání“, jednak teorii obecných metodologických principů a pojmového aparátu sociologie. Hlavním problémem, kterým se T. Parsons zabývá, je otázka udržení společnosti v daném stabilním stavu. V těchto pracích navazuje na Spencera a Pareta a považuje za centrální kategorii v sociologii pojem „rovnováhy“. Jeho koncepce nejsou prosty teleologismu: podle T. Parsonse společnost vždy usiluje o stav jakési „absolutní rovnováhy“ a sociální konflikty a boj tendencí jsou projevy „nemoci“ společnosti. T. Parsons rozvíjí tyto ideje na základě principů funkcionalismu v sociologii, podle nichž podstata každého elementu a jevu v životě společnosti je určena jeho rolí v podpoře „rovnováhy“.

Spolu s tím T. Parsons formuluje tzv. „funkcionální předpoklady“ společnosti: uspokojení biologických a psychologických potřeb dostatečné části členů dané společnosti; efektivní činnost orgánů „sociální kontroly“; které vychovávají individua v souladu s vládnoucími normami v dané společnosti; soulad individuálních motivací členů spo-

KAPITOLA 2

POJEM SPOLEČNOST: SKLADEBNÉ SLOŽKY A JEJICH VZÁJEMNÉ VZTAHY

Jak jsme již řekli, je společnost zvláštní druh sociálního systému. Zabýváme se sociálním systémem jako jedním ze základních subsystémů lidského systému jednání, přičemž za ostatní základní subsystémy považujeme: organismus chování, osobnost jedince a kulturní systém.¹

Obecné pojmové schéma jednání

Jednání se skládá ze struktur a procesů, jimiž člověk tvoří smysluplné záměry a více nebo méně úspěšně je realizuje v konkrétních situacích. Slovo „smysluplné“ obsahuje symbolickou či kulturní úroveň projevu a vztahu. Záměry a jejich realizace implikují, jako celek, schopnost systému jednání — individuálního nebo kolektivního — modifikovat vztah k situaci nebo prostředí v zamýšleném směru. Dáváme přednost termínu „jednání“ před „chováním“, protože předmětem našeho zájmu nejsou fyzické události chování samy o sobě, ale jejich vzorové utváření a jejich vzorové smysluplné produkty (fyzické, kulturní a ostatní), počínaje nástroji a konče uměleckými díly, právě tak jako mechanismy a procesy řídící toto vzorové utváření.

Lidské jednání je „kulturní“ v tom smyslu, že význam a záměr činů se vytváří v kategoriích symbolických systémů (obsahujících kódy, jejichž prostřednictvím působí ve vzorech), uspořádaných zpravidla na základě univerzálie lidských společností — na základě jazyka.

V určitém smyslu je každé jednání jednáním jedinců. Přesto však jak organismus, tak kulturní systém obsahují základní prvky, které nemohou být zkoumány v rovině jedince.

Primárním strukturálním vztahovým rámcem organismu není

¹ Při studiu této kapitoly může být pro čtenáře užitečné sledovat v příloze tabulky 1 a 2, které graficky znázorňují vztahy mezi uvedenými systémy.

anatomie jednotlivého organismu, ale *druhový typ*.¹ Je samozřejmé, že tento typ se sám nerealizuje, ale působí prostřednictvím genetických konstitucí jedinečných jednotlivých organismů, v nichž se projevují měnící se kombinace genetické podstaty příznačné pro druh i účinky různých okolních podmínek. Avšak bez ohledu na důležitost jednotlivých variací pro určení konkrétního jednání, jsou jeho pevným organickým základem obecné vzory velkých lidských skupin — včetně jejich diferenciací na dvě pohlaví.

Nebylo by správné tvrdit, že genetická konstituce organismu se okolními vlivy mění. Dá se spíše říci, že genetická konstituce obsahuje hlavní „orientaci“, která se vyvíjí jako specifická anatomická struktura, psychologický mechanismus a vzor chování interakcí s faktory prostředí, k níž dochází během života organismu. Faktory prostředí můžeme dělit na dvě kategorie: za prvé, faktory určující nedědičné prvky fyzického organismu; za druhé, faktory určující *naučené* prvky systémů chování, což je právě kategorie, na kterou se musíme zaměřit. I když organismus jistě může být schopen učít se ve svém bezprostředním okolí, kde nejsou žádné jiné chovající se organismy, teorie jednání se zabývá především takovým učením, při němž jiné organismy stejného druhu tvoří hlavní rys celkového prostředí.

Symbolicky *organizované* kulturní vzory, jako všechny ostatní složky živých systémů, nesporně vznikly vývojem. Lingvistická úroveň jejich vývoje je však jev typický pouze pro člověka. Schopnost naučit se používat řeč je zcela jasně závislá na zvláštní genetické konstituci člověka, jak to také dokazují neúspěchy pokusů naučit řeči jiné druhy živočichů (zejména savce a „mluvící“ ptáky).² Geneticky určená je však pouze tato obecná schopnost, *nikoli* specifické symbolické systémy skutečně používané a rozvíjené ve specifických lidských skupinách.

Dále je důležité to, že bez ohledu na vysokou schopnost lidského organismu učít se a dokonce vytvářet kulturní prvky, nemůže žádný jedinec vytvořit kulturní systém. *Hlavní* vzory kulturních systémů přetrvávají mnoho generací a vždy se na nich podílejí poměrně velké skupiny; nikdy neexistují zvláštní kulturní systémy pro jednoho nebo

¹ Dobrý přehled současné vývojové biologické teorie podávají knihy: Georg Gaylord Simpson, *The Meaning of Evolution*, New Haven, Yale University Press, 1950; Ernst Mayr, *Animal Species and Evolution*, Cambridge, Harvard University Press, 1963.

² Viz Roger Brown, *Words and Things*, Glencoe, Ill., The Free Press, 1958, kap. V.

několik málo jedinců. Učí se tedy vždy jedinec, který může pouze dosti okrajově přispět v tvůrčím (nebo destrukčním) smyslu k jejich změně. Obecnější kulturní vzory tak dodávají systémům jednání vysoce stabilní strukturální zakotvení, značně analogické zakotvení druhového typu v genetickém základě. Tyto kulturní vzory mají vztah k naučeným prvkům jednání obdobně jako geny k dědičným prvkům.¹

V rámci omezení daných genetickým druhovým typem na jedné straně a kulturním vzorem na druhé straně mají daní jedinci a skupiny možnost nezávisle rozvíjet strukturované systémy chování. Protože aktér je geneticky lidský a protože jeho učení se uskutečňuje v kontextu určitého systému, jeho naučený systém chování (budu to nazývat jeho osobností) má určité širší rysy, společně s jinými osobnostmi, např. řeč, kterou obvykle mluví. Současně je však jeho organismus a jeho prostředí — fyzické, sociální a kulturní — vždy v jistých směrech jedinečné. Jeho vlastní systém chování bude proto *jedinečnou variantou* kultury a jejích zvláštních vzorů jednání. Systém osobnosti nelze tedy redukovat ani na organismus, ani na kulturu. To, co se člověk učí, není ani součástí „struktury“ organismu v běžném smyslu, ani znakem kulturního systému. Je to *analyticky nezávislý systém*.²

Čtvrtým systémem, analyticky nezávislým na systému osobnosti, na kulturním systému i na organismu, je proces sociální interakce, přestože je velmi těsně spojen s osobnostmi jedinců, kteří jsou v interakci, a se vzory kulturního systému.³

Tato nezávislost je nejzřejmější u požadavků integrace, které zasahují do systému sociálních vztahů jako důsledek jim inherentního sklonu ke konfliktu a dezorganizaci. To je někdy chápáno jako *problém*

¹ Tento problém je jasně vyjádřen ve stati Alfred Emerson, Homeostasis and Comparison of Systems, v: Roy Grinker, ed., Toward a Unified Theory of Human Behavior, New York, Basic Books, 1956, str. 147—172, zejm. str. 152.

² Podrobnější pojednání o vztazích osobnosti k ostatním subsystémům činnosti je obsaženo v úvodu J. R. Pittse ke třetí části knihy Talcott Parsons, Edward A. Shils, Kasper D. Naegel, Jess R. Pitts, Theories of Society, New York, The Free Press of Glencoe, 1961.

³ Some Fundamental Categories of the Theory of Action, obecná kolektivní práce, a Values, Motives and Systems of Action, příspěvek Talcotta Parsonse a Edwarda A. Shilse v knize Toward a General Theory of Action, Cambridge, Harvard University Press, 1951. Dále viz Talcott Parsons, Interaction, v připravované International Encyclopedia of the Social Sciences.

řádu ve společnosti, což bylo v klasické formě vyjádřeno Thomasem Hobbesem.⁴ Systém interakce vytváří sociální systém, subsystém jednání, jímž se tato kniha zabývá především.

Výše uvedená klasifikace čtyř vysoce obecných subsystémů lidského jednání — organismu, osobnosti, sociálního systému a kulturního systému — je aplikací obecného paradigmatu, které může být použito pro celou sféru jednání a které dále použijí k analýze sociálních systémů. Toto paradigma analyzuje *jakýkoli systém* jednání pomocí čtyř funkčních kategorií: 1. kategorie, týkající se udržování nejvyšších „vládnoucích“ nebo řídicích vzorů systému; 2. vnitřní integrace systému; 3. jeho orientace na dosažení cílů vzhledem k prostředí; 4. jeho obecnější adaptace širším podmínkám prostředí, např. ne-jednajícímu fyzickému prostředí. V rámci systému jednání jsou kulturní systémy specializovány na základě funkce udržování vzorů, sociální systémy na základě integrace jednajících jednotek (lidských jedinců nebo přesněji osobností, které mají role), systémy osobnosti na základě dosa-hování cílů a organismy chování na základě adaptace (viz tabulka 1).

Pojem sociální systém

Vzhledem k tomu, že sociální systém je tvořen interakcí lidských jedinců, je každý člen tohoto systému *jak aktérem* (má cíle, ideje, postoje, atd.), *tak předmětem orientace*, a to jak pro ostatní aktéry, tak pro sebe. Systém interakce je tedy *analytickým aspektem abstrahovatelným* z celkových procesů jednání jednotlivých účastníků. Tito „jedinci“ jsou současně také organismy, osobnostmi a účastníky kulturních systémů.

V důsledku této interpretace každý z ostatních tří systémů jednání (kultura, osobnost, organismus chování) tvoří součást prostředí — dalo by se říci *nějakého prostředí* — sociálního systému. Mimo sféru těchto systémů je pak prostředí samotného jednání stojící nad a pod obecnou hierarchií faktorů, které jej v životě řídí. Uvedené vztahy jsou znázorněny v tabulce 1.

⁴ Použil jsem Hobbesova tvrzení jako hlavního východiska pro své vlastní zpracování teorie sociálního systému v knize Structure of Social Action, New York, Mc Graw-Hill, 1937.

Po jednání v hierarchii následuje fyzicko-organické prostředí, v němž jsou zahrnuty nižší druhy organismů než lidské, a komponenty lidských organismů „bez chování“. To je zvláště důležitá hranice jednání, protože, jako lidé, poznáváme fyzický svět pouze prostřednictvím organismu. Naše mysl nemá žádnou přímou zkušenost s vnějším fyzickým předmětem pokud není vnímán prostřednictvím fyzických procesů a pokud o něm mozek „nezpracovává“ informaci. Přesto však fyzické předměty, v psychologickém smyslu, jsou aspekty jednání.

Podobné úvahy v podstatě platí i pro prostředí nad jednáním, pro nejvyšší realitu, která se nás elementárně dotýká, zabýváme-li se problémy, které Weber nazval „problémy smyslu“, např. zlo a utrpení, časová omezenost lidského života atd. Ideje, jako kulturní jevy, jsou v této sféře v určitém smyslu symbolickým znázorněním (např. koncepce bohů, totemů, nadpřirozena) těchto nejvyšších realit, ale samy těmito realitami nejsou.

Základní zásadou organizace živých systémů je to, že jejich struktury jsou diferencovány podle různých potřeb vynucovaných prostředím. Biologické funkce dýchání, výměny látkové, pohybu a zpracování informací jsou tedy základem diferencovaných systémů orgánů, z nichž každý je specializován na naléhavé potřeby vyplývající z určitých vztahů mezi organismem a jeho prostředím. Použijeme této zásady při analýze sociálních systémů.

Budeme se zabývat sociálními systémy z hlediska jejich vztahů k nejdůležitějším prostředím. Chci tvrdit, že funkční diferenciací mezi třemi ostatními subsystémy jednání — kulturním systémem, systémem osobnosti a organismem chování — a napojení dvou těchto subsystémů na dvojí prostředí celého systému jednání je jedním z hlavních východisek pro analýzu rozdílů mezi sociálními systémy. Moje analýza bude tedy vycházet ze základních vztahů mezi systémem a prostředím, uvedených v tabulce 1.

Ve funkčním vyjádření našeho paradigmatu je sociální systém *integračním* subsystémem jednání vůbec. Ostatní tři subsystémy jednání tvoří vzhledem k němu hlavní prostředí. Výše uvedená zásada může tedy být použita při analýze společností nebo jiných sociálních systémů. Uvidíme, že tři ze základních subsystémů společnosti (tabulka 2, sloupec III) jsou funkčně specializovány na základě vzájemných vztahů k trojímu hlavnímu prostředí sociálního systému (tabulka

2, sloupec IV) a že každý z nich má přímý vztah k jednomu z těchto prostředí. Všechny tři společenské subsystémy mohou být dále jednotlivě považovány za samostatné prostředí subsystému, který je integračním jádrem společnosti (tabulka 2, sloupec II). Tuto dvojí aplikaci funkčního paradigmatu budeme v této knize používat při výkladu hlavního teoretického schématu a při analýze jednotlivých společností.¹

Pojem společnost

Definujeme-li společnost, můžeme použít kritéria, které sahá při nejmenším až k Aristotelovi. Společnost je typ sociálního systému, v jakémkoli světě sociálních systémů, který dosahuje jako systém nejvyššího stupně soběstačnosti vzhledem k svému prostředí. Tato definice se týká abstraktně vyděleného systému, jehož základní prostředí je tvořeno ostatními podobně abstraktně vydělenými subsystémy jednání. Tento pohled ostře kontrastuje s běžným chápáním pojmu společnosti jako celku, složeného z konkrétních lidských jedinců. Organismy a osobnosti členů společnosti jsou v takovém případě vnitřními částmi společnosti, nikoli částmi jejího prostředí. Nemůžeme zde hovořit o přednostech jednoho nebo druhého pohledu na společnost, čtenář však musí vědět, kterého přístupu bylo použito v této knize.

V našem pojetí může být kritérium soběstačnosti rozděleno na pět subkritérií, z nichž každé se vztahuje k jednomu z pěti prostředí sociálních systémů — nejvyšší realitě, kulturním systémům, systémům osobnosti, organismům chování a fyzicko-organickému prostředí. Soběstačnost společnosti závisí na vyvážené kombinaci řízení vztahů k těmto pěti prostředím a vlastního stavu vnitřní integrace.

Mluvíme o hierarchii řízení, podle níž jsou organizovány vzájemné vztahy analyticky odlišných systémů. Obsahuje kybernetický aspekt řízení, jímž systémy vysokého stupně informace, ale nízkého stupně energie regulují jiné systémy vyššího stupně energie, ale nižšího

¹ Srov. Talcott Parsons, Social Systems and Subsystems, v připravované International Encyclopedia of the Social Sciences.

stupně informace. (Tabulka 1, sloupec V).¹ Tak např. programový sled mechanických operací (např. v pračce) může být řízen časovým spínačem, který potřebuje velmi málo energie ve srovnání s energií skutečně pohánějící pohyblivé části stroje či ohřívající vodu. Jiným příkladem je gen řídící proteinovou syntézu a ostatní procesy buněčného metabolismu.

Vzhledem k nejvyšší realitě strukturuje kulturní systém závazky do smysluplných orientací vůči zbývajícím prostředí a systému jednání, fyzickému světu, organismům, osobnostem a sociálním systémům. V kybernetickém smyslu je tento systém nejvyšší v rámci systému jednání, po něm následuje sociální systém a pak osobnost a organismus. Fyzické prostředí je nejvyšší ve smyslu *podmínek*, nikoli ve smyslu organizace. Pokud fyzické faktory nemohou být řízeny systémem kyberneticky vyššího řádu, je nutno se jim přizpůsobit, protože jinak by lidský život zanikl. Závislost člověka na kyslíku, potravě, přiměřené teplotě, atd. jsou velmi známé příklady.

Vzhledem k vytyčenému širokému vývojovému záběru bude v oblasti nesociálních subsystémů jednání hlavním předmětem našeho zájmu systém kulturní. V důsledku velmi dlouhodobého vývoje a značně se měnících okolností se objevují formy sociální organizace se stále většími adaptačními schopnostmi. Tyto formy projevují celkově menší sklon k větší změně vyprovokované pouze dílčími a podmíněnými příčinami, působícími prostřednictvím specifických fyzických okolností nebo rozdílů mezi jednotlivými organismy nebo osobnostmi. Ve vyspělejších společnostech se může rozsah působení jednotlivých osobností sice i zvětšovat, ale společenské struktury a procesy jsou přitom méně závislé na zvláštích jedinců. Proto je nutné soustředit se na struktury kyberneticky vyššího řádu — na kulturní systém jako jedno z prostředí společnosti — abychom mohli zkoumat hlavní zdroje velkých změn.

¹ Teorie kybernetiky byla poprvé rozvinuta Norbertem Wienerem v knize *Cybernetics*, Cambridge, The M. I. T. Press, 1948, druhé vydání, 1961, a byla aplikována na společenské problémy v knize téhož autora *The Human Use of Human Beings*, Garden City, Anchor Books, 1954. Úvodní výklad, vhodný pro badatele společenských věd, je obsažen v knize *Karl W. Deutsch, The Nerves of Government*, New York, Free Press of Glencoe, 1963.

Společnostní komunita a její prostředí¹

Jádrem společnosti jako systému je vzorový normativní řád, jehož prostřednictvím je život obyvatelstva kolektivně organizován. Jako řád obsahuje hodnoty a diferencované, specifikované normy a pravidla, která musí být kulturně zakotvena, mají-li být smysluplná a legitimní. Jako kolektiv rozvíjí vzorovou koncepci členství a rozlišuje mezi jedinci, kteří do kolektivu patří nebo nepatří. Problémy jurisdikce normativního systému mohou znemožňovat přesnou shodu mezi statutem nositelů normativních závazků a statutem členství, protože donucování v rámci normativního systému se zdá být inherentně spojeno s rozhodováním (např. prostřednictvím „funkce policie“) o sankcích prováděných lidmi a proti lidem žijícím na jednom území.² Pokud se tyto problémy nestanou kritickými, může společnostní kolektiv účinně jednat, je-li to třeba, jako jednotka, a právě tak mohou jednat její různé subkolektivy.

Tuto entitu společnosti v jejím kolektivním aspektu nazveme společností komunitou. Jako taková je tvořena *jednak* normativním systémem řádu, *jednak* statusy, právy a závazky vyplývajícími z členství. To se může u různých podskupin komunity lišit. Má-li společenská komunita žít a vyvíjet se, musí jako základ své sociální identity udržovat integritu společné kulturní orientace, jež je v široké míře (ne však nutně jednotně a jednomyslně) sdílena jejími členy. Tento problém se týká jejího spojení s nadřazeným kulturním systémem. Komunita však musí také systematicky uspokojovat případné naléhavé potřeby související s integrací organismů (a jejich vztahy k fyzickému prostředí) a osobností členů. Všechny tyto faktory na sobě vzájemně závisejí, současně je však každý z nich ohniskem krystalizace odlišného typu sociálního mechanismu.

Kulturní systém jako prostředí společnosti³

Hlavním funkčním předpokladem vzájemných vztahů mezi společností a kulturním systémem je *legitimace* normativního řádu společ-

¹ Tato část se týká vztahů mezi sloupcem II a sloupci III a IV tabulky 2.

² *Talcott Parsons, Some Reflections on the Place of Force in Social Process*, v: *Harry Eckstein, ed., Internal War: Basic Problems and Approaches*, New York, The Free Press of Glencoe, 1964.

³ Následující tři paragrafy se týkají vztahů mezi sloupcem III a IV v tabulce 2.

nosti. Systémy legitimace vymezují důvody práv svých členů i zákazů jim uložených. Legitimace vyžaduje (i když ne výhradně) především použití moci. Dnešní pojem legitimace nutně neimplikuje adjektivum „morální“ v moderním smyslu. Znamená však, že v jistém smyslu je „správné“, že se věci dějí v soulase s institucionalizovaným řádem.

Funkce legitimace není závislá na *operativních* funkcích sociálního systému. Žádný normativní řád nikdy není sebe-legitimující v tom smyslu, že uznávaný nebo nedovolený způsob života zcela nepochybně je správný nebo špatný. Právě tak není nikdy dostatečně legitimován nutnými požadavky vytyčenými na nižších stupních hierarchie řízení, např. že věci *musí* být provedeny *určitým* způsobem, protože stabilita nebo dokonce existence systému je v sázce.

Rozsah kulturně zakotvené nezávislosti základů legitimace na specifických operativních mechanismech nižšího řádu (např. na byrokratické organizaci a ekonomických institucích) je ve společnostech vysoce proměnlivý. Dá se říci, že růst této nezávislosti je hlavním trendem vývojového procesu zahrnujícího diferenciaci kulturních a společností struktur a procesů. Systém legitimace, bez ohledu na své postavení v této vývojové linii, vždycky souvisí a je silně závislý na zakotvení v řádových vztazích k nejvyšší realitě. To znamená, že jeho základ je vždycky v jistém smyslu náboženský. Ve zcela primitivních společnostech je skutečně malý rozdíl mezi obecnými strukturami společnosti a její náboženskou organizací. Ve vyspělejších společnostech jsou ve vzájemném vztahu sociálních a kulturních systémů (v náboženských a legitimačních kontextech) zapojeny vysoce specializované a komplikované struktury.

Vzory kulturních hodnot jsou nejbezprostřednějším pojítkem mezi sociálními a kulturními systémy při legitimaci normativního řádu společnosti. Způsob legitimace naproti tomu vychází z náboženské orientace. S pokračující diferenciací kulturních systémů získávají však ostatní kulturní struktury stále větší samostatný význam. To se týká zejména umění, které má zvláštní vztah k autonomii osobnosti a k empiricky získanému poznání, jež se na vyšším stupni stává vědou.

Osobnost jako prostředí společnosti

Vztah společnosti k systému osobnosti se podstatně liší od jejího vztahu ke kulturnímu systému, protože osobnost (stejně jako organismus chování a fyzicko-organické prostředí) stojí v kybernetické hierarchii níže než sociální systém. Společnost jako systém a každá ji tvořící jednotka jsou vystaveny podmínkám tlaku — jsou to současně příležitosti — v každé z uvedených tří souvislostí. Chování, jehož jeden analytický aspekt je obsažen v sociálním systému, je současně z jiného aspektu chováním živého lidského organismu. Každý takový organismus zaujímá v jakémkoli daném okamžiku dané místo ve fyzickém prostoru a toto místo může být změněno pouze fyzickým pohybem. To znamená, že ekologický aspekt vztahů mezi jedinci a jejich činy by neměl být nikdy přehlížen. Totéž platí pro organické procesy a pro fungování a rozvoj osobnosti, což jsou také vždy existující faktory konkrétní činnosti. Potřeby, jež se týkají osobnosti, organismů chování a fyzicko-organického prostředí, jsou příčinou mnoha složitých, křížících se dimenzí konkrétní organizace a fungování sociálních systémů. Tyto dimenze vyžadují pečlivou analýzu a jsou trvalým zdrojem obtíží pro pracovníky společenských věd.

Hlavním funkčním problémem vztahu sociálního systému k systému osobnosti je osvojení si, rozvíjení a udržování přiměřené motivace k účasti na společensky uznávaných a řízených vzorech jednání v průběhu životního cyklu. Společnost musí zase zpětně, prostřednictvím těchto vzorů jednání, přiměřeně uspokojovat nebo odměňovat své členy, má-li její fungování ve formě systému trvale záviset na jejich výkonech. Tento vztah tvoří „socializaci“, celý komplex procesů, jimiž se osoba stává členem společenské komunity a status členství si udržuje.

Vzhledem k tomu, že osobnost je organizace chování, kterou se jedinec *naučil*, je proces socializace vždy rozhodující pro její formování a fungování. Úspěšná socializace vyžaduje, aby sociální a kulturní učení bylo silně motivováno zapojením mechanismů potěšení organismu. Závisí tedy na relativně stálých důvěrných vztazích mezi dětmi a dospělými, jejichž vlastní erotické motivy a vztahy tu hrají také důležitou roli. Komplex takových potřeb, které od dob Freudových lépe chápeme, je základním aspektem fungování příbuzenských systémů ve všech lidských společnostech. Příbuzenství vždycky zna-

mená uspořádání erotických vztahů dospělých, jejich statusů vzhledem k předpokládanému rodičovství, statusů nové generace i samotného socializačního procesu.¹ To je vývojová zákonitost všech společností bez ohledu na to, že jejich forma a vztahy k ostatním strukturálním celkům jsou velmi rozmanité.

Příbuzenský systém vyžaduje určité stále uspořádání každodenního života, které zahrnuje organické, psychologické i sociální faktory. Představuje tedy sféru vzájemného prolínání systému chování, systému osobnosti, sociálního systému a fyzického prostředí. Součástí fyzického prostředí je institucionalizace bydliště s ohledem na umístění a charakter sociální jednotky, kterou nazýváme *domácnost*. Členové domácnosti jsou lidé, kteří žijí společně jako jednotka. Sdílejí jedno místo určitého fyzického uspořádání, jako např. chatu či dům, nebo v dočasných sídlištích „tábor“. Ve většině společností lidí v tomto fyzickém a sociálním prostředí zpravidla spí, připravují a jedí větší část své stravy a uspokojují formálně uznané sexuální potřeby. Jednotka domácnosti je, bez ohledu na rozmanitost svých podob, snad základní jednotkou solidarity v sociálních systémech.

I když formy statusu dospělosti jsou velmi různé, je tento status předpokladem určité míry autonomní odpovědnosti ve všech společnostech. Jedinec vykonává *služby* v určitém kontextu kolektivní organizace. Toto jednání, jako produkt dlouhodobého vývojového procesu, se v moderních společnostech institucionalizuje převážně na základě pracovní role v kolektivu se specifickou funkcí nebo v byrokratické organizaci. V každém případě vychází *základní* funkční vztah mezi dospělými jedinci a jejich společnostmi z přínosu, jenž vzniká společnosti z vykonávání služeb a z uspokojení nebo odměn, které tyto služby jedincům přinášejí. V dostatečně diferencovaných společnostech se schopnost služby stává pohyblivým, trhem mobilizovatelným zdrojem společnosti. Tam, kde je dosaženo tohoto stadia, můžeme mluvit o službách jako o výstupu hospodářského procesu, jenž je použitelný pro „spotřebu“ v neekonomických souvislostech.

Pro většinu lidí ve většině společností je místo bydliště a pracoviště totožné. Tam, kde dochází k diferenciaci (zejména ve vyspělých městských komunitách), tvoří tato dvě místa polohovou osu běžného

¹ Srov. Talcott Parsons, Robert F. Bales, *Family, Socialization and Interaction Process*, Glencoe, Ill., The Free Press, 1955.

života jedince. Obě místa musí být samozřejmě vzájemně přístupná, což je funkční požadavek, podle něhož se zpravidla vytváří ekologická struktura moderních měst.

Rozmanitost funkčních vztahů mezi osobnostmi a jejich prostředím musí být posuzována v jiných souvislostech týkajících se sociálního systému. Hodnotové závazky jedince a jejich trvání je spojeno především s kulturním systémem, zejména v jeho vzájemné vazbě se společností, a to prostřednictvím náboženství. Pro udržení přiměřených úrovní motivace jsou nutné hlavně sociální struktury, které souvisejí se socializací, tedy v první řadě příbuzenství. Určitou roli hraje také fyzické zdraví, které (přestože je zcela jinou kategorií) celkově zasahuje do významné, i když vágní sféry duševního zdraví a vůle nemocného znovu získat zdraví. Zdá se, že v každé společnosti existují motivační udržovací mechanismy, jež působí prostřednictvím určitých „terapeutických“ procedur.¹ V mnoha společnostech jsou tyto procedury většinou náboženské nebo magické, avšak v moderních společnostech se stávají aplikovanou vědou. V žádném případě však nejsou zcela odloučeny od příbuzenství na celospolečenské základně — terapie většinou spíše doplňuje příbuzenství, jež je ústřední oporou jistoty osobnosti.

I když se to může zdát překvapující, vztah mezi osobnostmi a sociálním systémem sociálně strukturovaným na základě toho, co nazýváme *službou*, poskytuje základní jednotku pro *politický* aspekt společnosti.² Politické struktury jsou zaměřeny na organizování kolektivního jednání tak, aby se dosáhlo kolektivně významných cílů, ať již na celospolečenském nebo na užším, územně nebo funkčně určeném základě. Politický rozvoj na určitém stupni vyžaduje diferenciaci statusů dospělého obyvatelstva, která vychází z kombinace dvou bází. První z nich představuje stupně odpovědnosti za koordinované kolektivní jednání a je základem Institucí vedení a autority. Druhá se týká stupňů schopnosti, určovaných znalostí, dovedností apod., a ve sféře kolektivního rozhodování přiznává větší vliv těm, kteří jsou schopnější. Diferenciace politického systému od hlavního organismu společ-

¹ Srov. Benjamin Nelson, *Self-Images and Systems of Spiritual Direction in the History of European Civilization*, v: S. Z. Klausner, ed., *The Quest for Self-Control*, New York, The Free Press of Glencoe, 1965.

² Talcott Parsons, *The Political Aspect of Social Structure and Process*, v: David Easton, ed., *Varieties of Political Theory*, Englewood Cliffs, N. J. Prentice-Hall, 1966.

čenské komunity znamená institucionalizaci statusů vyššího řádu v obou těchto souvislostech, a to často ve velmi složitých kombinacích. Vztah těchto statusů k náboženskému vedení a zejména stupeň diference mezi náboženským a politickým vedením může být také příčinou značných komplikací. Imperativ legitimity, nejenom společnostíního řádu vůbec, ale i politické autority zvláště, ukazuje hlavní kontext těchto komplikací.

Na nižším stupni kybernetické hierarchie se objevuje jiná příčina obtíží. Jak jsme se zmínili již dříve, udržení normativního řádu vyžaduje, aby byl realizován v mnoha různých ohledech; musí být zajištěno — i když ne vždy úplně — aby výsledek chování odpovídal očekávání danému hodnotami a normami. Základní podmínkou takové shody je internalizace společenských hodnot a norem členy společnosti, protože tento druh socializace je podmínkou konsenzuálního základu společnostíní komunity. Na druhé straně je socializace, týkající se základů konsensu, současně také v různých oblastech podporována vzájemně spojenými zájmy, především ekonomickými a politickými. Avšak žádná společnost, má-li čelit různým požadavkům a tlakům, nemůže udržet svou stabilitu, není-li konstelace zájmů jejích členů založena na solidaritě a internalizovaných lojalitách a závazcích.

Kromě konsensu a do sebe zapadajících zájmů je přece jen nutný ještě určitý mechanismus *donucení*. Tato nutnost se opět váže k potřebě autoritativního výkladu institucionalizovaných normativních závazků. Každá společnost má tedy určitý typ „legálních“ postupů, jimiž je možno rozhodnout o právech a neprávěch, aniž by bylo nutno použít násilí, a jimiž strany, které jsou v nepravu, mohou být donuceny nejednat podle svého výkladu, zájmů nebo pocitů na úkor druhých.

Vzhledem k již uvedeným teritoriálním implikacím bydliště, práce, náboženské aktivity, politické organizace a dalších jiných faktorů nemůže být udržování normativního řádu odlučováno od řízení činností v rámci územních oblastí. Funkce vlády musí zahrnovat odpovědnost za zachování *územní integrity* normativního řádu společnosti. Tento imperativ má jednak vnitřní, jednak vnější aspekt. První se týká podmínek prosazování obecných norem a možnost výkonu základních funkcí různých jednotek společnosti. Druhý se týká prevence rušivých zásahů ze strany nečlenů komunity. S ohledem na organicko-geografické potřeby, o nichž jsme mluvili, mají oba tyto aspekty

jedno společné: *krajní prevencí* rušivého jednání je použití fyzické síly.¹ Použití síly má mnoho forem, zejména formu ochrany ve vztahu k vnějšímu území a zbavování svobody (věznění) ve sféře vlastního území. Řízení nebo neutralizace organizovaného použití síly je jednou z funkčních nutností udržení společnostíní komunity. Ve společnostech s vyšší diferenciací to vždy znamená určitý stupeň vládní monopolizace sociálně organizované síly.

Základní nezbytnou náležitostí společnosti, vzhledem k osobnostem jejích členů, je tedy motivace jejich účasti obsahující souhlas s požadavky normativního řádu. Tato nezbytnost může být rozdělena do tří rovin. První rovinu tvoří vysoce zobecnělé uznání ústředních hodnotových vzorů, jež mají přímý vztah k náboženské orientaci. Druhou rovinou je „substratum“ osobnosti, které vyrůstá z počáteční socializace a souvisí proto s erotickým komplexem, s motivačním významem příbuzenství a s dalšími intimními vztahy. Třetí rovina přímo souvisí se službami a instrumentálním jednáním, které se mění podle jednotlivých cílů a situací. Tyto roviny osobnosti zhruba odpovídají pojmům *superego*, *id* a *ego* Freudovy klasifikace.

Sekundárně působí spojení osobnosti s organismem a zapojení organismu do fyzického světa ve dvou závažných souvislostech, kterých jsme si zde povšimli. Prvá se týká zobecněných organických procesů, které podmiňují přiměřené fungování společnosti, zejména ve vztahu ke komplexům příbuzenství, bydliště a zdraví. Druhá se týká vztahu mezi fyzickým donucením a problémem udržení integrity společnostíního normativního řádu na celém nestejnoroadém území.

Organismus a fyzické uspořádání jako prostředí společnosti

Úvaha o vztahu sociálního systému k jeho organickému základu a jeho prostřednictvím k fyzickému světu musí vycházet z fyzických potřeb organického života. Hlavním problémem zde je obstarávání potravy a přístřeší, avšak ve všech známých společnostech existuje ještě mnoho dalších problematických faktorů. Zdokonalováním, od relativně jednoduchých nástrojů a dovedností primitivních lidí až

¹ Talcott Parsons, *Some Reflections on the Place of Force in Social Process* opak. cit.

k velmi komplikovaným moderním systémům, se technika stává sociálně organizovanou schopností aktivně ovládat a měnit předměty fyzického prostředí v souladu s některými potřebami člověka. Ve výjimečných případech může sociální organizace implikovat pouhé vy-
pěstování konkrétních řemeslných dovedností a jednotlivci pak vyrábějí sami. Ale i v takových případech je při vyspělejší technice nepravděpodobné, že řemeslník zůstane zcela izolován od ostatních příslušníků svého řemesla, nebereme-li v úvahu mistra, u něhož se vyučil. Je-li jeho práce specializována, musí mít také ještě určité organizované vztahy ke spotřebiteli výrobku a pravděpodobně také ke zdrojům materiálu a k zařízení. Žádné řemeslo nemůže být prakticky zcela odloučeno od sociální organizace.

Technické procesy zcela nepochybně slouží lidským potřebám a přáním. Jejich *technika* však závisí na kulturním systému;¹ příspěvek jedince k celku technických vědomostí společnosti znamená vždy spíše jejich rozšíření než zcela „nový systém“. V tomto smyslu se také technické úkoly uskutečňují vždy v sociálně určené roli. Výrobky jsou většinou, i když ne vždy, výsledkem kolektivně organizovaných procesů a ne pouze výsledkem práce jedince. Proto v široké paletě sociálních vztahů spotřebitelů, dodavatelů, dělníků, výzkumníků atd. musí být zajištěna určitá exekutiva nebo koordinační funkce.

Technika je tedy primárním fyzickým vztahovým rámcem komplexu, který zahrnuje ekonomiku jako svůj primární vztahový rámec z hlediska sociálního systému. Ekonomika je aspekt společenského systému, který nefunguje pouze proto, aby sociálně uspořádal technické procesy, ale spíše proto, aby je přizpůsobil sociálnímu systému a řídil je v souladu se zájmem společenských jednotek, ať již individuálních či kolektivních.² Institucionální komplexy vlastnictví, smlouvy a regulace podmínek zaměstnání zde působí jako důležité integrující elementy. Výrazně ekonomické aspekty tohoto komplexu jsou v primitivních a archaických společnostech zakotveny v širších strukturách, kde hraje hlavní roli příbuzenství, náboženství nebo politické zájmy. Za jistých okolností se však trh rozvíjí současně s peněží jako prostředkem směny.

Technickou organizaci je tedy nutno chápat jako mezní strukturu

¹ Dovednost je v podstatě internalizací určitých elementů kultury v organismu.

² Talcott Parsons, Neil J. Smelser, *Economy and Society*, Glencoe, Ill., The Free Press, 1956.

mezi společností jako systémem a organicko-fyzickým prostředím. Na společností straně hranice je ekonomika ústřední strukturou, která obstarává spojení se společností komunitou. Její hlavní funkcí, jak zdůrazňují tradice ekonomické teorie, je funkce *rozdělování*. Zdroje musí být rozdělovány tak, aby uspokojily velmi rozmanité potřeby, jež existují v jakékoli společnosti, a příležitost k uspokojení těchto potřeb musí být dána různým kategoriím obyvatelstva. Protože technické zřetele jsou sociálně organizovány, týkají se také využití služeb. Tím, že se služby jedinců stávají skutečně mobilním a distribuovatelným zdrojem, vytvářejí ekonomickou kategorii, což také vyplývá z jejich spojení s hmotným zbožím v ekonomickém vzorci „zboží a služby“. Jakmile jsou však jednou začleněny (prostřednictvím zaměstnání) do fungující organizace, stávají se součástí toho, co je z analytického hlediska politickým fungováním — organizačními procesy zaměřenými na dosažení určitých cílů společnosti nebo významného sub-kolektivu.

Z těchto úvah vyplývá, že technika obsahuje komplex územních vztahových rámců odpovídajících bydlišti. Od komplexu bydliště se diferencuje teprve v pozdějším stadiu sociálního vývoje.¹ Pro techniku je rozhodující umístění „průmyslu“. Jestliže zaměstnanci vykonávají diferencované zaměstnanecké nebo služební role, musí pracovat tam, kde jsou jejich služby potřebné. Takové místo musí být samozřejmě v souladu s faktory bydliště. Umístění průmyslu však také nutně závisí na přístupu k materiálu i k zařízení a na rozdělování výsledků výroby. Průmysl v podstatě představuje případ, kdy mají ekonomické zřetele přednost. Ale i problém umístění státní správy nebo specifických náboženských orgánů může být analyzován do jisté míry podobně.

Společnostní komunita a soběstačnost

Ve vztazích mezi společností subsystémy spojujícími společnost s prostředím a vlastní společností komunitou existují určité priority řízení. Společnostní komunita je závislá na nadřazeném systému kulturní orientace, který je především primárním zdrojem legitimace

¹ Neil J. Smelser, *Social Change in the Industrial Revolution*, Chicago, University of Chicago Press, 1957.

jejího normativního řádu. Tento řád pak tvoří nejpodstatnější vztahový rámec vyššího řádu pro politický a ekonomický subsystém, z nichž první je v přímém spojení s osobností a druhý s organicko-fyzickým prostředím. V politické sféře je prioritou společností normativního řádu nejzřetelnější ve funkci donucení¹ a v potřebě společenských orgánů mít určitou konečnou kontrolu nad sankcemi prováděnými fyzickou silou — ne snad proto, že by fyzická síla byla kybernetickým ovládacím prvkem, ale protože musí být ovládána, aby mohlo fungovat řízení vyššího řádu. V ekonomické sféře dochází k analogii v tom smyslu, že ekonomické procesy společnosti (např. procesy rozdělování) musí být institucionálně řízeny. Oba případy ukazují funkční význam *normativního ovládnutí* organismu a fyzického prostředí. Síla a ostatní fyzicko-organické faktory daleko více přispívají k bezpečnosti kolektivních procesů jako sankce než jako „podmínečné tlaky“. Podobně prioritou ekonomických zřetelů před zřeteli technickými — otázky *co se má vyrábět (a pro koho)* mají přednost před otázkami, *jak se věci mají vyrábět* — je základním předpokladem toho, aby technika byla skutečně užitečná.²

Nyní můžeme shrnout všechny aspekty kritéria soběstačnosti, které jsme použili při definici pojmu společnosti. Společnost musí tvořit společností *komunitu*, která má přiměřený stupeň integrace nebo solidarity a jasný status členství. To nevyklučuje vztahy řízení nebo symbiózy vůči složkám obyvatelstva, které jsou jen částečně integrovány ve společností komunitě, např. Židé v diaspoře, avšak jádro dokonaleji integrovaných členů musí existovat.

Tato komunita musí být „nosičem“ kulturního systému dostatečně zobecněného a integrovaného, aby mohl legitimovat normativní řád. K takové legitimaci je nutný systém konstitutivního symbolismu, který je základem nejenom identity a solidarity komunity, ale i víry, obřadů

¹ Důraz na donucení se zde vztahuje k podmínkám bezpečnosti normativního řádu. Jedná-li se o kolektivní dosažení cílů, jak je uvedeno výše, bude kladen důraz na účinnou mobilizaci služeb a mimolidských zdrojů. Oba tyto důrazy spolu souvisejí, protože přiměřený normativní řád v politickém systému je podmínkou účinné mobilizace k dosažení cílů.

² Je jasné, že tato prioritou nevyklučuje dvoustranné vztahy mezi oběma rovinnami. Technická inovace, jejímž výsledkem je nový výrobek, může ovšem „stimulovat“ poptávku po tomto výrobku. Taková změna však vždy způsobí nový problém pokud jde o rozdělování v rovině ekonomické. Je to správné v podmínkách alternativních způsobů užití příslušných zdrojů?

a ostatních kulturních složek v tomto symbolismu obsažených. Kulturní systémy jsou zpravidla širší než určitá společnost a její komunitní organizace, a v oblastech, kde je mnoho společností, mohou jednotlivé kulturní systémy přesahovat jeden do druhého. Soběstačnost společnosti v tomto kontextu pak znamená, že institucionalizuje dostatečný okruh kulturních složek, jež umožňují relativně dobré uspokojování *společností* potřeby. Je samozřejmé, že vztahy mezi společnostmi, které mají stejné nebo blízké příbuzné kulturní systémy, vytvářejí zvláštní problémy. Některými z nich se budeme zabývat později.

Prvek kolektivní organizace přináší další kritéria soběstačnosti. Soběstačnost nevyžaduje nutně, aby *všechny* role všech členů společnosti byly realizovány v rámci společnosti. Přesto však společnost musí zajistit dostatečný repertoár příležitostí pro role tak, aby jedinci mohli uspokojit své základní osobní potřeby ve všech stadiích životního cyklu a nemuseli se obracet za hranice společnosti a aby sama společnost mohla uspokojit své vlastní potřeby. Celibátní mnišský řád nesplňuje toto kritérium, protože si nemůže opatřovat nové členy přirozeným přírůstkem, aniž by tím porušil své základní normy.

Ukázali jsme, že realizace normativního řádu v kolektivu organizovaného obyvatelstva současně znamená ovládnutí určité územní oblasti. To je základní imperativ integrity vládních institucí. Dále je to hlavní důvod, proč žádné funkčně specifické společenství, jako církve nebo obchodní firma, nemohou být nazývány společnostmi. Společností soběstačnost, ve vztahu k členům společnosti jako jedincům, vyžaduje — a to je snad to nejpodstatnější — přiměřenou kontrolu motivačních závazků. Až na výjimky, které jsou inherentně mezní (jako např. založení nových kolonií), to vyžaduje, aby se členství získávalo narozením a socializací, především prostřednictvím systému příbuzenství, bez ohledu na to, do jaké míry doplňkově působí formální vzdělání a další mechanismy. Komplex přiznání členství může být chápán jako mechanismus sociální kontroly nad osobnostními strukturami členství.

Soběstačnost konečně znamená přiměřenou kontrolu nad ekonomicko-technickým komplexem, jež umožňuje účelně a vyváženě využívat fyzického prostředí jako základny zdrojů. Tato kontrola je nerozlučně spojena s politickou kontrolou území a s kontrolou členství v souvislosti s komplexem bydliště — příbuzenství.

Žádné z těchto subkritérií není důležitější než ostatní, pokud ne-

přihlížíme k jejich zobecněným vztahům v kybernetických a podmínkových hierarchiích. Závažné nedostatky kteréhokoli z těchto kritérií nebo kterékoli kombinace těchto kritérií mohou zničit společnost nebo způsobit chronickou nestabilitu nebo rigiditu bránící dalšímu vývoji. Tato charakteristika bude proto zvláště užitečná pro vysvětlení selhání procesu sociálního vývoje.

Strukturální složky společnosti

V předcházejícím výkladu o vztazích mezi společnostmi a jejím prostředím bylo použito poměrně systematické klasifikace strukturálních složek. Protože z této klasifikace vychází větší část analýzy uvedená v této knize, je nutno ji více objasnit.

Naše původní definice společností komunity byla zaměřena na vzájemné spojení dvou faktorů — *normativního řádu* a *kolektivně organizovaného obyvatelstva*. Při analýze společností, sledující nejvšeobecnější cíle, není nutno rozšiřovat klasifikaci složek tak, aby šla dále než k pouhému rozlišování v rámci každého z těchto faktorů. U každého faktoru rozlišíme aspekty převážně vnitřní, z hlediska společností komunity, a aspekty převážně spojovací vzhledem k okolním systémům.

V normativní sféře můžeme rozlišovat *normy* a *hodnoty*. Hodnoty — ve smyslu vzoru¹ — považujeme za základní elementy spojující sociální a kulturní systémy. Normy jsou však převážně sociální. Jsou důležité jako regulátory sociálních procesů a vztahů, ale neobsahují „principy“ aplikovatelné mimo sféru sociální organizace a často ani mimo sféru určitého sociálního systému. Strukturálním centrem norem ve vyspělejších společnostech je právní systém.

Z hlediska organizovaného obyvatelstva je *kolektiv* kategorií vnitrosociální struktury a *role* kategorií mezní struktury. Příslušným mezním vztahem je vztah k osobnosti jednotlivého člena referenčního sociálního systému. Mez organicko-fyzického komplexu je taková, že v této souvislosti není nutno tvořit odlišné pojmy, ačkoli výstupy na straně osobností i kulturního systému konvergují k orga-

¹ Použití termínu hodnota nesmí být zaměňováno s významem, který se týká *hodnocených předmětů* a který používají různí teoretici jako např. Thomas, Znaniecky, Lasswell, Easton a Homans.

nismu v socializačním procesu, v uplatňování dovedností a v různých jiných směrech.

Tyto čtyři strukturální kategorie — hodnoty, normy, kolektivy, role — mohou být uvedeny do vztahu k našemu obecnému funkčnímu paradigmatu.¹ Hodnoty jsou hlavní pro fungování sociálního systému z hlediska udržování vzorů. Normy jsou hlavní z hlediska integrace; regulují množství různých procesů, které přispívají k plnění typických hodnotových závazků. Základní fungování systému implikuje skutečné dosažení cílů v zájmu sociálního systému. Pokud jedinci vykonávají *společnostně* důležité funkce, činí tak jako členové kolektivu. Konečně základní funkce role v sociálním systému je adaptivní. To je zejména jasné v případě kategorie služeb, protože schopnost plnit hodnocené výkony rolí je nezákladnější zobecněný adaptivní zdroj jakékoli společnosti, i když musí být v souladu s kulturními, organickými a fyzickými zdroji.

Každá konkrétní strukturální jednotka sociálního systému je vždy kombinací všech čtyř složek — v naší klasifikaci neuvádíme *typy*, ale *složky*. Často mluvíme o roli nebo o společenství jako o konkrétní entitě, je to však zjednodušení. Neexistuje kolektiv bez členských rolí a naopak, neexistuje role, která by nebyla součástí kolektivu. Stejně tak neexistuje ani role, ani kolektiv, který by nebyl „regulován“ normami a charakterizován závislostí na hodnotových vzorech. Pro účely analýzy můžeme např. abstrahovat hodnotové složky od struktury a popsat je jako *kulturní předměty*. Jsou-li však chápány jako kategorie sociální struktury, vztahují se vždy ke složkám sociálních systémů, které obsahují také všechny tři ostatní typy složek.

Přesto jsou tyto čtyři kategorie složek v podstatě nezávisle proměnné. Znalost hodnotového vzoru kolektivu neumožňuje například odvodit skladbu role. Případy, kdy obsah dvou nebo více typů složek se mění společně, takže obsah jedné může být přímo odvozen z druhé, jsou případy zvláštní a výjimečné, nikoli obecné.

Stejně hodnotové vzory tedy většinou tvoří strukturální část mnoha různých jednotek nebo subsystémů ve společnosti a běžně se objevují na různých stupních strukturální hierarchie. Stejně normy mají, mimo jiné, často zásadní důležitost pro fungování různých druhů jednají-

¹ Srov. *Talcott Parsons, General Theory in Sociology*, v: *Robert K. Merton, Leonard Broom, Leonard S. Cottrell, Jr., eds., Sociology Today*, New York, Basic Books, 1959, Harper Torchbooks, 1965.

cích jednotek. Např. zákonná práva vlastnictví obsahují společné normativní prvky bez ohledu na to, zda držitelem těchto práv je rodina, náboženské společenství nebo obchodní firma. Je samozřejmé, že normy se diferencují podle situace a funkce, základ jejich diferenciaci není však nikdy totožný se základem diferenciaci kolektivů a rolí. Zdá se tedy, že jakékoli společenství bude v určité situaci nebo při výkonu určité funkce do jisté míry regulováno určitou normou bez ohledu na své ostatní rysy. Tato nezávislá proměna je konečně charakteristická i pro role. Například výkonná nebo manažerská role a určité typy profesionálních rolí jsou společné mnoha typům kolektivů.

Stejný základní princip nezávislé proměny se týká vztahů mezi sociálním systémem a systémy jeho prostředí. Členem kolektivu i společností komunity není totální konkrétní jedinec, ale osoba s rolí. Jsem, například, členem některých mezinárodních kolektivů, které nejsou součástí americké společností komunity. Pluralitní charakter rolí přijímaných jednou osobností je hlavním základem sociologické teorie a je třeba mít ho neustále na zřeteli. Pluralismus rolí je charakteristický pro každou společnost; s jejím vývojem se jeho význam spíše zvětšuje.

Proces a změna

Podtitulek této knihy zní: „Vývojové a srovnávací hodnocení.“ Systém právě nastíněných strukturálních kategorií poskytne klíčový vztahový rámec pro komparační aspekt naší empirické analýzy. Vývoj je však sumární generalizace představující typ procesu změny. Dříve, než se tedy začneme zabývat empirií, je třeba krátce se zmínit o způsobu chápání procesu a změny i o pojetí společností vývoje.

Typ procesu, charakteristický pro sociální systém, je to, co nazýváme *interakcí*.¹ Má-li tento proces obsahovat jednání v námi chápaném smyslu, musí být zaměřen na *symbolické roviny*. To v podstatě znamená na lingvistickou *rovinu* výrazu a komunikace — koncepce široké roviny je zdůvodněna tím, že faktory, jako je jazyk a písmo, souvisejí s mnoha dalšími smysluplnými projevy, jako jsou „gesta“, fyzické „dosahování“ cílů atd. Kromě jazyka existují ještě jiné symbolické

¹ Talcott Parsons, *Interaction*, opak. cit.

prostředky interakce, např. peníze, které je snad lépe chápat spíše jako specializovaný jazyk než jako zásadně odlišný druh komunikace.

Jazyk není pouhá akumulace symbolů, které byly používány v minulosti; je to systém symbolů, jejichž význam se vztahuje ke *kódu*.¹ Lingvistický kód je *normativní* struktura odpovídající struktuře tvořené společností hodnotami a normami — bereme-li v úvahu jeho kulturní těžiště (na rozdíl od sociálního), je to vlastně zvláštní případ normy.

Komunikační procesy zpravidla ovlivňují příjemce zpráv, i když stupeň totožnosti dosaženého účinku s účinkem autory komunikace zamýšleným je vždy problematický. Vstup zprávy může stimulovat výstup, který je v jistém smyslu odpovědí. Je také možné, že k odpovědi nedojde, zejména tehdy, když některé zprávy jsou „vysílány“ (např. vytištěny v novinách), takže „kdokoli“ si jich může nebo nemusí všimnout a může nebo nemusí odpovědět.

Proces, který vede k odpovědi, jež má nějaký vztah k jednomu nebo více komunikačním vstupům, můžeme nazývat „rozhodování“; uskutečňuje se uvnitř takzvané „černé skříňky“ osobnosti aktéra. V té míře, v jaké je komunikace součástí sociálního procesu, hraje osobnost *rolí*, jejíž povaha závisí na vztazích osobností ke skutečnému i potenciálnímu příjemci zprávy a ke zdrojům, z nichž jsou komunikační vstupy přenášeny.

I když tedy rozhodnutí může být zdánlivě odpovědí na určitou zprávu, bylo by zjednodušením považovat je za důsledek jediného stimulu. Rozhodnutí je vždy důsledkem *kombinace* faktorů a bezprostřední vstup je pouze jedním z těchto faktorů. Všechny sociální procesy musí být chápány jako kombinace a rekombinace proměnných komunikovatelných faktorů.

Například použití moci může být chápáno jako komunikace rozhodnutí stranám, jichž se týká, přičemž obsah tohoto rozhodnutí je závazný pro kolektiv a pro jednání jeho členů. Když tedy důstojník nařizuje své jednotce zaútočit, dá prostě rozkaz a uvede tím v činnost komplex systému chování svého mužstva. Je však jasné, že takové kybernetické *komunikační procesy* se mohou účinně realizovat pouze

¹ Viz Roman Jakobson, *Morris Halle*, *Fundamentals of Language*, The Hague, Mouton, 1956; Noam Chomsky, *Syntactic Structures*, The Hague, Mouton, 1957.

v takových případech, kdy *institucionální struktury* pevně kyberneticky ovládají různé faktory, o nichž jsme se již dříve zmínili.¹

Další podrobnosti týkající se sociálních procesů budou uvedeny v následujících kapitolách, zaměřených na konkrétní příklady konkrétních společností nebo jejich tříd a systémů. Zvláště důležitým typem procesu, jímž se tato kniha zabývá, je však především *změna*. I když všechny procesy něco mění, pro naše účely bude užitečné odlišovat procesy, které mění sociální strukturu, od ostatních procesů. Je samozřejmé, že k *udržení* funkce jakéhokoli společnostního systému je třeba mnoha složitých procesů; kdyby členové systému nikdy nic nedělali, společnost by velmi brzy přestala existovat.

V nejobecnější teoretické rovině není rozdíl mezi procesy, které slouží k udržení systému, a procesy, které slouží jeho změně. Rozdíl mezi nimi spočívá v intenzitě, rozdělení a organizaci „základních“ složek jednotlivých procesů, vztahujících se ke stavům struktur, které ovlivňují. Popisujeme-li však charismatickou revoluci nebo vývoj byrokratického systému jako procesy, nepohybujeme se v základních rovinách, ale generalizujeme na základě velmi složitých kombinací základních procesů. Je samozřejmé, že to budeme muset učinit v mnoha případech částečně proto, že nedostatek místa vylučuje více podrobností, a částečně pro nedostatečnou znalost podrobné skladby mnoha procesů, jimiž se budeme zabývat.

Paradigma vývojové změny

Hodnotíme-li typy procesu změny z vývojového hlediska, nejdůležitějším typem je *zvýšení adaptivní schopnosti* buď ve společnosti, která sama vytváří nový typ struktury, nebo působením kulturní difúze a dalších faktorů souvisejících s novým typem struktury v jiných společnostech, případně i v pozdějším období. Některé společnosti byly kolébkou rozvoje, který nabyl zásadní význam teprve dlouho po zániku těchto společností. Starověký Izrael nebo antické Řecko neexistovaly příliš dlouho jako samostatné, politicky nezávislé společ-

¹ Stanovisko, jež se týká řešení komplikovanějších problémů konceptualizace sociálního procesu, jsem rozvedl ve dvou článcích: viz *On the Concept of Influence*, v: *Public Opinion Quarterly*, jaro 1963, a *On the Concept of Political Power*, v: *Proceedings of the American Philosophical Society*, červen 1963.

ností, a přesto vytvořily podstatné rysy systému moderních společností.

Přesto však jak tento odvozený rozvoj, tak i případy bezprostředního zvyšování adaptivity (jako např. vznik rozsáhlých byrokratických organizací v některých říších) mohou být analyzovány z hlediska společného paradigmatu, které zde pouze nastíním a pak je rozvedu v dalších kapitolách.

První je proces *diferenciace*. Jednotka, subsystém nebo kategorie jednotek či subsystémů, které mají své relativně pevně vymezené místo ve společnosti, se dělí na jednotky nebo systémy (obyčejně dva), jež se liší *jak* pokud jde o strukturu, *tak* pokud jde o funkční význam pro širší systém. Uvedu známý příklad, o němž jsem se již zmínil. Domácnost, organizovaná na základě příbuzenství ve společnostech převážně zemědělských, je *jak* jednotkou bydliště, *tak* základní jednotkou zemědělské výroby. V některých společnostech však je nejproduktivnější práce vykonávána ve specializovaných jednotkách, jako jsou dílny, továrny nebo úřady, lidmi, kteří jsou *také* členy rodinných domácností. Tak dochází k diferenciaci dvou celků rolí a kolektivů a k oddělení jejich funkcí. Musí také dojít k určité diferenciaci v rovině norem a k určité specifikaci společných hodnotových vzorů pro různé situace.

Má-li diferenciaci vést k vyváženému rozvinutějšímu systému, musí mít každá nově diferencovaná substruktura (např. ve výše uvedeném případě výrobní organizace) zvýšenou adaptivní schopnost, aby mohla plnit svoji *základní funkci* — srovnáváme-li ji se schopností *plnit* tuto funkci v dřívější širší struktuře. Je typické, že hospodářská výroba je účinnější v továrnách než v domácnostech. Tento proces, jako aspekt vývojového cyklu změny, můžeme nazvat aspektem *zvýšení adaptivity*. Vztahuje se jak na rovinu role, tak na rovinu kolektivu. Posuzováno podle vztahu výkon-náklady, musí být jak lidé zúčastnění na procesu, tak kolektiv jako celek produktivnější než dříve. Tyto změny neznamenaají, že starší „reziduální“ jednotka „ztratí funkci“ ve všech souvislostech svého působení. Domácnost není již významným ekonomickým výrobcem, ale může dobře plnit své ostatní funkce, dokonce lépe než ve své dřívější formě.

Procesy diferenciaci vytvářejí, pokud jde o systém, také nové problémy *integrace*. Činnost dvou (nebo i více) kategorií strukturálních jednotek musí být koordinována tam, kde dříve existovala pouze

kategorie jedna. Tak v systémech zaměstnání a povolání nemůže již hlava domácnosti dohlížet na výrobu z titulu své příbuzenské role. Proto musí výrobní organizace vytvořit takový systém autority, který není založen na příbuzenství, a výrobní a rodinné kolektivy musí být sladěny v rámci širšího systému, např. změnami struktury místní komunity.

Pro zvýšení adaptivity je tedy nutné, aby specializované funkční schopnosti byly v rámci širších strukturálních jednotek zbaveny askripce. Tím se vytvoří *obecnější* zdroje nezávislé na askripčních pramenech. Proto diferenciacie a procesy dosahování vyššího stupně mohou vyústit v požadavek, aby dříve vyloučené skupiny, u nichž se vytvořily legitimní schopnosti „přispívat“ k fungování systému, byly pojaty do statusu plnoprávného členství v příslušném obecném systému komunity.¹ Snad nejběžnější takový případ je případ systémů rozdělených na vyšší a nižší třídy, v nichž vyšší třídy mají monopolní status „skutečného“ členství a s nižšími třídami jednají jako s druhořadými občany, pokud je vůbec považují za příslušníky systému. Procesy diferenciacie a zvyšování adaptivity ztěžují udržování takových jednoduchých dichotomií. Diferenciacie vytváří situace, kdy nutnost integrace nově diferencovaných subsystémů vyžaduje přijetí dříve vyloučených elementů.

Poslední složka procesu změny se týká jeho vztahu k hodnotovému systému společnosti. Jakýkoli daný hodnotový systém je charakterizován určitým typem vzoru, který, je-li institucionalizován, vytváří situaci, kdy *obecný typ sociálního systému* je žádoucí. To, co nazýváme specifikací, zvýrazňuje takové obecné hodnocení v jeho důsledcích pro různé diferencované subsystémy a různé dílčí jednotky. To znamená, že hodnotová orientace vhodná pro určitý kolektiv, roli nebo komplex norem není obecným vzorem systému, ale jeho přízpusobená, specializovaná „aplikace“.

Systém nebo subsystém, který prochází procesem diferenciacie, se však ocitá před funkčním problémem, jenž je opakem specifikace: je to problém vytvoření verze hodnotového vzoru vhodné pro nový, vznikající typ systému. Vzhledem k tomu, že tento typ je zpravidla komplikovanější než typ předešlý, jeho hodnotový vzor musí vycházet z vyšší

¹ Může jít také o případ rozšíření rozsahu komunity proto, aby se zabránilo vypuzení nově diferencovaných elementů, např. mladých rodin v nových sídlištích.

úrovně *obecnosti*, aby mohl legitimovat rozmanitější cíle a funkce svých nižších jednotek. Proces generalizace se však často setkává s prudkým odporem, protože uznávání hodnotových vzorů je často některými skupinami chápáno jako uznávání jejich konkrétního obsahu na dřívější nižší úrovni obecnosti. Tento odpor může být nazýván „fundamentalismem“. Fundamentalista chápe požadavek větší obecnosti hodnotících norem jako požadavek opustit jejich „skutečné“ uznávání. Tyto problémy jsou často příčinou velmi vážných konfliktů.¹

Stav jakékoli dané společnosti, nebo spíše systému příbuzných společností (jako např. systému společností městských států Středního a Blízkého východu ve starověku) je komplikovanou výslednicí progresivních cyklů, které zahrnují tyto (a také jiné) procesy změny. Tato výslednice bude mít — na jakémkoli širším stupni obecnějšího procesu — tendenci vytvořit vějířovité spektrum typů, které se liší podle různosti svých situací, stupně integrace a funkčního umístění v širším systému. Některé vzájemně podobné varianty, vyskytující se v určité kategorii společností, přispějí k dalšímu vývoji více než jiné varianty. A některé z těchto jiných variant mohou být tak zatíženy vnitřními konflikty nebo jinými handicap, že se těžko udrží nebo se dokonce zhorší. Mezi nimi však mohou být, jak jsme se již zmínili, některé z nejtvůřivějších společností, posuzujeme-li to z hlediska vzniku prvků velkého dlouhodobého významu.

Jestliže v některé části obyvatelstva některé společnosti dojde k vývojovému „průlomu“, následný proces inovace se, podle mého názoru, bude vždy blížit našemu paradigmatu vývojové změny. Takový „průlom“ vyvolá ve společnosti novou úroveň adaptivní schopnosti v určitém životně důležitém směru a změní tím podmínky vztahů soutěžení s jinými společnostmi v systému. Dá se říci, že v takové situaci mají společnosti, bezprostředně se nepodílející na inovaci, čtyři možnosti. Mocnější, i když méně vyspělí soupeři mohou inovaci prostě likvidovat. Jde-li však o inovaci kulturní, je obtížné úplně ji likvidovat; tato inovace může dosáhnout velkého významu ještě i v době, kdy společnost, v níž vznikla, je již zničena. Druhá alternativa řešení je vyrovnání podmínek soutěžení přijetím inovací. Zřejmým a významným příkladem je současná snaha méně vyvinutých

¹ Tato analýza procesů vývojové změny koriguje koncepci uvedenou v článku *Some Considerations on the Theory of Social Change*, v: *Rural Sociology*, září 1961, str. 219—239.

zemí o modernizaci. Třetí alternativou je vytvoření izolovaného postavení, v němž společnost může relativně nerušeně dál udržovat svoji starou strukturu. Poslední možností je ztráta sociální identity v důsledku dezintegrace nebo pohlcení společnosti větším společností systémem. Tyto možnosti představují základní typy, které se mohou projevit v mnoha složitých kombinacích a odstínech.

Diferenciace subsystémů společnosti

Nyní bude třeba zabývat se hlavními sférami, v nichž bude pravděpodobně docházet k sociální diferenciaci. Vzhledem ke kybernetické povaze sociálních systémů musí být tyto sféry funkční. Vzdávající složitost systémů, pokud není důsledkem pouhé segmentace, má za následek rozvoj subsystémů specializovaných na základě specifitějších funkcí v činnosti systému jako celku a rozvoj integračních mechanismů, které spojují funkčně diferencované subsystémy.

Pro naše účely je zásadně důležité analyzovat funkci dvou hlavních rovin — obecného systému jednání a sociálního systému. Každá z těchto rovin může zvýšit stupeň své diferenciaci na subsystémy ve sférách čtyř funkčních vztahových rámců, které jsme zde uvedli.

Nejvýznamnější procesy vývoje se již od dob primitivních sociálních podmínek týkají obecné roviny jednání, zejména vztahu mezi sociálním a kulturním systémem. Zvláštní vztah organismu k technice a systému osobnosti k politické organizaci však ukazuje, že také další dva primární subsystémy jednání jsou těmito procesy velmi zásadně dotčeny.

V další kapitole ukážeme, že velmi nízká úroveň diferenciaci těchto čtyř subsystémů — úroveň, která se snad blíží minimu přijatelnému pro lidský způsob jednání — je hlavním kritériem odlišení nejprimitivnějších typů společnosti.

Diferenciace mezi kulturním a společností systémem je ve svém raném stadiu nejvýznamnější ve sféře náboženství, kde se stává zřejmou s růstem vzdálenosti mezi bohy a člověkem.¹ Tato diferenciaci se poprvé projevuje ve vyspělejších primitivních společnostech, stává

¹ Henri Hubert, Marcel Mauss, *Sacrifice: Its Nature and Function*, Chicago, University of Chicago Press, 1964.

se výrazněji v archaických společnostech a dosahuje zcela nové úrovně ve stadiu, které Bellah nazývá „historickým“ náboženstvím.¹ Shodný proces diferenciaci je možno pozorovat ve sféře osobnosti — společnost; týká se stupně autonomie jedinců. Ve sféře organismus — společnost dochází k diferenciaci mezi úrovní fyzické techniky a úrovní ekonomických procesů, týkajících se rozdělování mobilních zdrojů, „přivlastňovaného“ nebo vyráběného spotřebního zboží a výrobních faktorů.

Na základě výše uvedeného nastínu mezisystémových vztahů se dá předpokládat, že procesy diferenciaci v rovině obecného systému jednání stimulují a jsou stimulovány podobnými procesy uvnitř společnosti jako systému.

To, co nazýváme systémem udržování vzoru ve společnosti, má kulturní primát ve svém přímém vztahu ke kulturnímu systému. Diferenciaci se, jako první, od ostatních společností subsystémů, jakmile se tyto subsystémy stávají zřetelně světskými sférami, které přímo netvoří součást náboženského systému, přestože jsou nábožensky legitimovány. Tento proces vede k oddělení „církve a státu“, plně realizované teprve křesťanstvím v období po pádu říše římské.

Rozvoj autonomních právních systémů je snad nejdůležitějším ukazatelem diferenciaci mezi společností systémem integrace, zaměřeným na společností komunitu, a organizovaným státem, který se zabývá výběrem, klasifikací a dosahováním kolektivních cílů spíše než udržováním solidarity (včetně řádu) jako takové. Ze všech předmoderních systémů dosáhla v tomto směru největšího pokroku společnost římská.

Konečně, ekonomika má tendenci oddělovat se nejenom od techniky, ale také od státu a těch aspektů udržování vzorů, které jsou spojené s přibuzenstvím. Peníze a trh patří k nejdůležitějším institucionálním komplexům diferenciaci ekonomiky. Rozdíly mezi mezopotámskou a řeckou společností snad představují první rozhodující stadium tohoto vývoje; při přechodu k moderním systémům došlo ovšem k mnoha dalším vývojovým změnám.

Vůdčí linií naší celkové analýzy se bude rámcová koncepce čtyř funkcí a analýza tendence společností systémů diferencovat na čtyři

¹ Viz dále kap. IV a V; Robert N. Bellah, *Religious Evolution*, v: *American Sociological Review*, červen 1964

základní subsystémy.¹ Tam, kde se objeví více než čtyři důležité subsystémy, budeme je hodnotit jedním z níže uvedených způsobů nebo kombinací všech tří. Za prvé, podstatný jev nemusí být způsoben diferenciací, ale segmentací. Za druhé, může jít o více než jednu rovinu systémového vztahu. Například příbuzenské instituce představují zvláštní integraci společnostních složek situovaných v subsystému udržování vzorů a osobností, jsou tedy funkčně méně diferencované než takové struktury, jako jsou moderní university nebo církve. Za třetí, hlediska příznání primátu funkčně významným složkám jsou různá, takže je třeba typologicky rozlišovat v rámci relativně vysoce diferencovaných subsystémů, např. ekonomiky nebo státu. Tyto rozdíly jsou často způsobeny prolínáním prvků jiné úrovně systému nebo jiných subsystémů téže úrovně.

Mělo by tedy být jasné, že základ výše uvedené klasifikace není konkrétní, ale analytický.² Jakýkoli jednotlivý subsystém společnosti může obsahovat všechny tři typy možností ve zvláštní kombinaci. Pro teoretické účely je však nutné je analyticky rozčlenit. I když se konkrétní specifika budou značně (a složitě) lišit podle typu systému, který budeme analyzovat, vztahové body společnostních subsystémů — udržování vzorů, integrace, stát a ekonomika — budou představovat hlavní analytický nástroj celé naší analýzy.

Stadia vývoje společností

Vývojové hodnocení obsahuje jak kritérium vývojového směru, tak vývojové schéma jednotlivých stadií. Formulovali jsme směrový faktor jako zvyšování zobecnělé adaptivní schopnosti, což jsme vědomě převzali z teorie organického vývoje. To ještě vysvětlíme v závěrečné kapitole.

Na tomto místě se budeme zabývat pouze problémem stadií. Nechápeme společnostní vývoj ani jako souvislý, ani jako jednoduchý lineární proces. Rozlišujeme jeho hlavní stupně, aniž bychom však přehlíželi značnou variabilitu, objevující se v každém z těchto stupňů.

¹ Srov. Talcott Parsons, General Introduction, část II, v: Theories of Society, opak. cit.

² Tj. vyplývá z teoretických vztahů uvedených v tabulce 2, zejména ve sloupcích I, II, III.

Pro účely této knihy i jejího druhého dílu rozlišíme tři hlavní vývojové stupně, které nazveme *primitivní*, *přechodný* a *moderní*. Tento díl se soustředí na prvé dvě kategorie, o třetí bude pojednáno v druhém dílu. Každé konkrétní schéma se vyznačuje určitou libovolností, a proto považujeme za nezbytné provést další hrubé dělení v rámci každé ze dvou hlavních kategorií, jimiž se budeme dále zabývat.¹

Dělicí kritéria či předěly mezi hlavními stadii naší klasifikace vycházejí z rozhodujících vývojových změn kódových prvků normativních struktur. Při přechodu od primitivní k přechodné společnosti je rozhodující vývoj ve sféře jazyka, který je především součástí kulturního systému. Při přechodu od přechodné k moderní společnosti se rozhodující vývoj odehrává ve sféře institucionalizovaných kódů normativního řádu uvnitř společnostní struktury a soustřeďuje se v právním systému.

V obou případech je stanovené kritérium pouhým heslem, označujícím složitý problém. *Psaná řeč*, rozhodující krok vývoje překračující primitivnost, zvyšuje základní diferenciaci mezi sociálním a kulturním systémem a nesmírně rozšiřuje rozsah a moc kulturního systému. Pomocí písma může být hlavní symbolický obsah určité kultury vtělen do forem, které jsou nezávislé na konkrétních souvislostech interakce. To umožňuje mnohem širší a intenzivnější kulturní difúzi jak v prostoru (např. vzhledem k obyvatelstvu), tak v čase. Písmo je podnětem vzniku jevu „vysílání“, tj. orientace informací na blíže neurčené příjemce, na kohokoli, kdo umí číst v dané řeči a setká se s psanou zprávou. Odpadá také časové omezení významu zprávy, inherentní ústně sdělované informací. Pouze kultury znající písmo mohou mít *dějiny* ve smyslu vědomí, založeného na písemném svědectví o minulých událostech, které přesahuje paměť žijících osob a neurčité podání ústních tradic.

Je mnoho aspektů, stadií vývoje a institucionalizace psané řeči a gramotnosti.² V raných stadiích, zejména v tzv. archaických společ-

¹ Bellah ve svém pozoruhodném článku Religious Evolution používá schématu pěti hlavních stadií, což přesně nesouhlasí se schématem naším. Máme do jisté míry jiné cíle, protože Bellah se zaměřuje spíše na kulturní než na společnostní faktory. Domnívám se však, že odlišnost schématu je také dána odlišností teoretického názoru.

² Srov. Jack Goody, Ian Watt, The Consequences of Literacy, v: Comparative Studies in Society and History, duben 1963.

nostech, se psaní zpravidla omezovalo pouze na „řemeslnou“ gramotnost malých skupin, které používaly písma pro určité účely, často úzce náboženské a magické. Další důležitou vývojovou změnou a pravděpodobně i kritériem vyspělé přechodné společnosti je institucionalizace plné gramotnosti všech dospělých mužů horní třídy. Společnosti tohoto typu většinou vytvářejí svoji kulturu na základě souboru zvláště významných, zpravidla posvátných, spisů, které musí znát každý „vzdělaný“ muž. Teprve moderní společnosti se přibližují institucionalizaci gramotnosti veškerého dospělého obyvatelstva, což skutečně může signalizovat další důležité stadium modernosti.

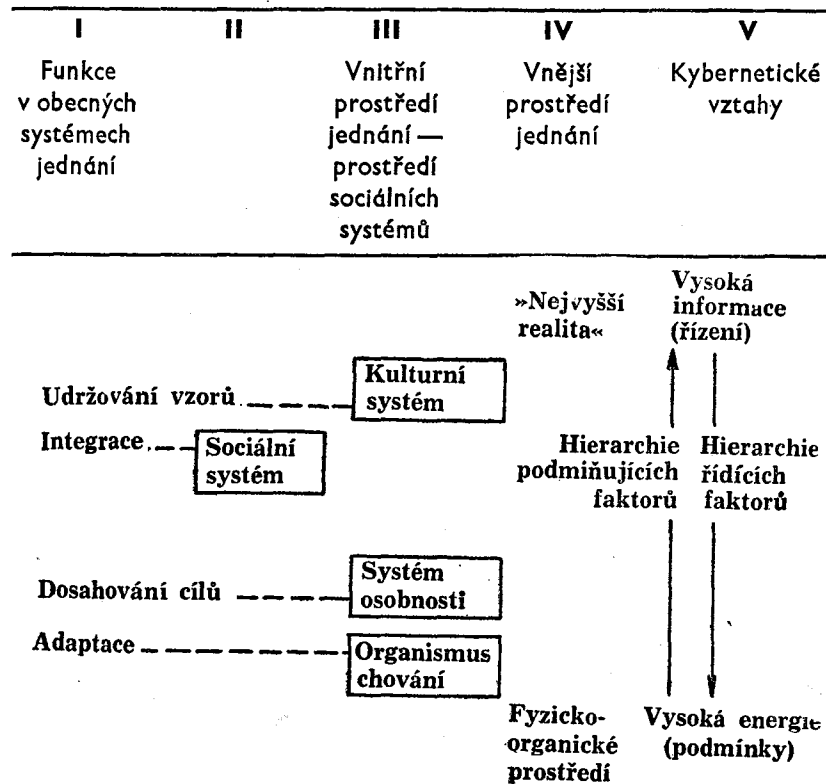
Psaná řeč a možnost použití psaných zpráv přispívají ke stabilizaci velmi mnoha sociálních vztahů. Například není třeba, aby podmínky smluvní dohody závisely na omylné paměti stran nebo svědků, mohou být sepsány a v případě potřeby předloženy jako důkaz. Význam této stability by neměl být podceňován. Představuje nepochybně základní podmínku zvýšení rozsahu a komplexnosti mnoha složek sociální organizace.

Psané slovo je současně zdrojem pružnosti a příležitosti k inovaci. I když „klasické“ psané dokumenty byly často základem rigidního tradicionalismu, použití takových oficiálních dokladů umožňuje daleko širší a hlubší kritickou analýzu závažných kulturních problémů. Je-li dokument pro určitou sféru činnosti normativní, vytváří velmi náročný problém týkající se plnění jeho příkazů v konkrétní situaci. Nejdůležitější však je to, že psané dokumenty tvoří základnu kumulativního kulturního rozvoje; umožňují, aby odlišnosti vyvolané inovací byly vymezeny daleko přesněji, než je to možné v ústní tradici.

Zatímco psaná řeč podporuje nezávislost kulturního systému na podmíněných potřebách společnosti, právo, jakmile dosáhne žádoucí úrovně, podporuje nezávislost normativních složek společenské struktury na potřebách politických a ekonomických zájmů a na osobních a organických faktorech i faktorech fyzického prostředí, jež působí jejich prostřednictvím.

Problém týkající se druhu práva, jehož institucionalizace je charakteristická pro přechod od přechodné k moderní společnosti, je velmi složitý. Je jasné, že jeho organizace musí být vysoce zobecněna podle univerzalistických principů. Tento faktor totiž především brání tomu, aby takové impozantní systémy jako talmudské právo nebo právo tradičního Islámu byly zařazovány do kategorie „moderního“ práva.

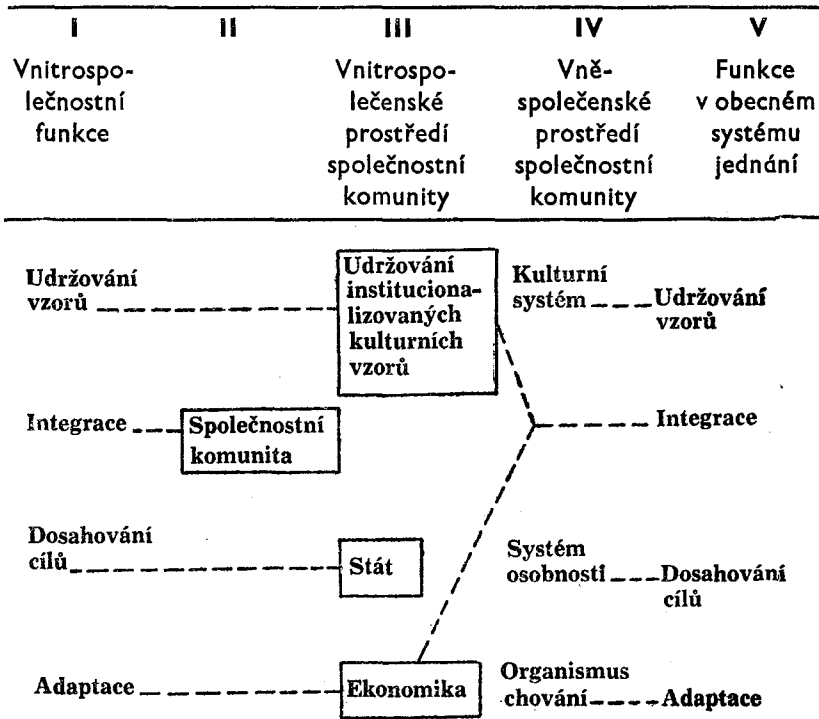
Tabulka 1
Subsystémy jednání

V tabulce 1 jsou uvedeny vztahy mezi sociálním systémem a celkovým systémem jeho prostředí podle funkčního schématu, které jsme použili. Ve sloupci I je výčet funkčních kategorií chápaných zde v obecné rovině jednání. V sloupci II je sociální systém oddělen od ostatních systémů podle kritéria svých integračních funkcí v rámci systému jednání. V sloupci III, odpovídajícímu sloupci IV tabulky 2, jsou uvedeny ostatní tři základní sociálního systému. V sloupci IV jsou uvedena obě prostředí, v nichž systémy jednání fungují — tak, jak jsou zde rozlišována — tedy fyzicko-organické prostředí (vztahy k němu jsou zprostředkovány především organismem chování) a prostředí, které nazýváme „nejvyšší realitou“ (vztahy k němu jsou zprostředkovány systémy konstitutivních symbolů — tj. náboženskými složkami — kulturního systému). Konečně v sloupci V jsou uvedeny dva směry, v nichž

faktory působí na tyto systémy. Šipka ukazující nahoru naznačuje hierarchii podmínek, která je v jakékoli dané kumulativní rovině řady směřující nahoru zpravidla „nutná“, ne však „dostatečná“. Dolů směřující šipka ukazuje hierarchii řídicích faktorů v kybernetickém smyslu. Postupujeme-li směrem dolů, řízení stále většího množství nutných podmínek umožňuje realizaci vzorů, plánů či programů. Výše zařazené systémy mají relativně vysoký stupeň informací a níže zařazené systémy mají relativně vysoký stupeň energie.

Tabulka 2
Společnostní komunita a její prostředí

Tabulka 2 schematicky ukazuje soubor vztahů, které byly uvedeny v textu v souvislosti se základní strukturou společnosti jako systému se zvláštním zaměřením na společnostní komunitu. V sloupci I jsou uvedeny čtyři základní funkční kategorie podle místa, které zaujímají v kybernetické hierarchii řízení. Sloupec II, ve vztahu k sloupci I, označuje společnostní komunitu jako integrační subsystém společnosti,

analyticky vymezený subsystém, charakterizovaný primátem integrační funkce v širším systému. V sloupci III jsou uvedeny ostatní tři základní analytické subsystémy (jejichž funkce je dána ve vztahu ke sloupci I) jako konstituující prostředí společnostní komunity, která jsou uvnitř společnosti jako sociálního systému. Společnost jednak udržuje v chodu procesy výměny vstup-výstup s těmito subsystémy, jednak s nimi sdílí určité sféry vzájemného prolínání. V sloupci IV jsou v podobném pořadí specifikovány ostatní základní subsystémy jednání (kromě sociálního systému), chápané tentokrát jako konstituující prostředí sociálního systému, stejného řádu výměny a interpretace, ale odlišného specifického obsahu. Šikmé přerušované čáry naznačují, že ne každý ze subsystémů, ale celý společnostní systém je zúčastněn na této výměně s prostředními jednání. Konečně v sloupci V jsou uvedeny funkční kategorie, podle nichž jsou systémy jednání rozlišeny, tentokrát spíše v kontextu obecného systému jednání než v kontextu sociálního systému (jako je tomu v sloupci I).

Postrádají rovinu obecnosti, kterou Weber nazývá *formální racionalitou*.¹ Moderní právní systémy musí také silně zdůrazňovat *procedurální faktor* nezávislý na jednotlivých předpisech a normách. Pouze na základě procedurálního primátu se systém může vyrovnat se širokou paletou měnících se okolností a typů případů, aniž by vytvořil precedenci rozhodnout určitým způsobem.

Jak uvidíme, z předmoderních systémů se nejvíce přiblížilo vyřešení „formálních“ aspektů těchto požadavků římské právo v období impéria a samozřejmě podstatně přispělo k pozdějšímu vzniku zcela moderních systémů. Toto právo však nebylo dostatečným rámcem pro rozvinutí „moderních“ struktur v samotné říši římské. Ukážeme, že to bylo způsobeno především úrovní institucionalizace práva v římské společnosti. Římská říše nevytvořila dostatečně integrovanou společnostní komunitu a nedokázala integrovat všechny významné etnické, územní a náboženské skupiny na základě jednoho hlavního normativního řádu platného pro celou společnost a stojícího nad autoritou římské vlády.

¹ Srov. Max Rheinstein, ed., Max Weber on Law in Economy and Society, Cambridge, Harvard University Press, 1954, zejména kap. 8.